

ВПЛИВ КОМПАРТІЙНОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА ПРОФЕСІЙНУ ПОВСЯКДЕННІСТЬ ОСВІТЯН СРСР (1945-1953 рр.)

Стаття присвячена дослідженню робочої повсякденності шкільних вчителів та викладачів ВНЗ у повоєнний період (1945 – 1953 рр.) та вплив на професійну діяльність освітян компартійної ідеології. На основі наявних досліджень, аналізу повоєнної педагогічної літератури та періодики, писемних спогадів педагогів, автор робить спробу реконструювати професійне життя вчителів та викладачів, визначити яку роль у їхній діяльності відігравала комуністична партія.

Ключові слова: радянська інтелігенція, повоєнні роки, повсякденне життя, комуністична партія, мікроісторія.

Після закінчення Другої Світової війни в усіх радянських людей жевріла надія на краще життя. Хоча жахи війни ще довго нагадували про себе, кругом відчувалися піднесення духу та оптимістичний настрій. Особливо чекали змін у всіх сферах людської діяльності освітяни. Однак, вже в перші повоєнні роки надія на краще майбутнє ставала все примарнішою, а демократизація суспільства взагалі здавалася нездійсненною мрією. Радянська влада відновлювала свій вплив і тиск на суспільство, в тому числі й на освітян, як вихователів майбутніх поколінь. Трудова діяльність педагогів у школах та ВНЗ була суворо підконтрольна партійним органам, а сказані вголос альтернативні до політики партії думки розглядалися як прояв так званого космополітизму.

В радянській історіографії питання професійної повсякденності освітян у повоєнний період розглядалося переважно в контексті комуністичного виховання, освітній ролі держави, шкільних реформ. Подібних робіт щодо

діяльності комуністичної партії в галузі освіти різних областей СРСР у радянській історіографії є багато. Ці дослідження мали суб'єктивний характер і висвітлювали питання з точки зору, яка влаштовувала партію. Тому праці радянського періоду варто розглядати критично. Серед таких робіт можна виділити праці українських радянських дослідників Н. Гурладі, М. Бойко, роботи російських радянських дослідників М. Арціменя, В.Козлова.

Серед сучасної історіографії варто виділити загальні роботи з повсякдення радянських вчителів та викладачів епохи пізнього сталінізму, адже в їх контексті розглядається й безпосередньо професійне життя освітян. Найбільше праць з цього питання має російська історіографія. Серед них дослідники С.Ковригіна, А. Чащухін, Н.Белова, Г. Будник, Н. Голубєва, В. Каразін, О. Брагіна, Н. Пигалева. Сучасна російська історіографія показує повсякденне життя радянських освітян критично, орієнтуючись на фактичні джерела. З української історіографії варто виділити роботи дослідників О. Марчук, М. Кагальної, О. Прохоренко, О. Булгакової., котрі висвітлюють життя освітян на території повоєнної УРСР.

Джерельною базою дослідження є література педагогічного професійного спрямування, видана безпосередньо академією педагогічних наук РРФСР, професійна вчительська періодика – «Учительская газета» (випуски 1948 та 1950 рр.) та матеріали музею історії середньої загальноосвітньої школи №9 м. Фастова (Україна, Київська область).

Мета роботи – висвітлити повсякденне життя освітян періоду пізнього сталінізму в професійній сфері, використовуючи попередні дослідження, педагогічну періодику та письмові спогади педагогів. Відповідно до мети дослідження ставляться завдання: дослідити вплив компартійної ідеології на професійне життя шкільних вчителів і викладачів ВНЗ.

У перші повоєнні роки постала проблема нестачі трудових ресурсів у школах. У 1949 році на законодавчому рівні був оформлений перехід до обов'язкової загальної середньої освіти, тому питання укомплектування

педагогічним кадрами шкіл ставало особливо актуальним. У зв'язку з цим, почалася масова та форсована підготовка вчителів. [6, с. 75] Таким чином, продовжувалась політика підготовки педагогів, що почалася в 1930-х роках. В рамках цієї системи ідеологічна освіченість мала переважати над профільною, не зобов'язуючи при цьому вчителів отримувати вищу освіту. Радянська школа отримувала вчителів, що були палко віддані ідеям комунізму і могли виховувати учнів у тому ж дусі.

Вплив компартійної ідеології на професійне життя вчительства відчувався як у безпосередньо викладацькій, так і в позаурочній діяльності. Державні органи народної освіти СРСР так визначали задачу комуністичного виховання вчителем учня: це підготовка мужнього громадянина соціалістичної держави, що сильно любить свою Батьківщину, готового захищати її від ворогів; підготовка громадянина, котрий вміє боротися за спільну справу, дисциплінованого, стійкого, правдивого, чесного, трудолюбивого, відданого інтересам трудящих, активного та рішучого борця за комунізм. [9, с. 11] На педагогові була велика відповідальність за виховання юних громадян СРСР. Вчитель мав боротися з так званими буржуазними пережитками у свідомості не тільки школярів, а й дорослих. Для освітян масово проводились лекції на історико-партійні теми з метою підвищення їх ідейно-політичного рівня [3, с. 156]

Вчитель мав бути не лише носієм знань, а й наставником у позаурочний час. Обов'язковою була наявність піонерських дружин та комсомольських організацій у школах. Даний вид роботи передбачав щоденну зайнятість школярів під керівництвом вчителя. Також в рамках позаурочної діяльності необхідно було організовувати гуртки та спортивні секції, проводити політінформації та класні години, піонерські збори, готувати виступи школярів, приймати участь у зборі металолону і макулатури, займатися тимурівським рухом тощо. [7, с. 117] За спогадами Ремізової Тамари Іванівни: «Проводили такі свята як «Дякуємо букварю», «Перший раз в перший клас», участь у воєнних парадах другокласників в

честь Великої Вітчизняної війни, де діти представляли моряків, розвідників та ін. Я приймала участь в суспільному житті: протягом багатьох років секретар педради, голова місцевого комітету, керівник секції початкових класів». [11, с. 2] Обов'язковими були відвідування учнів вдома та контроль всевобучу. Часто вчителі виступали ініціаторами створення матеріально-грошових фондів для виконання всевобучу і допомоги школярам. Для цього вони зверталися в різні органи влади від сільрад до райкомів партій. Також радянському вчителю необхідно було займатися з учнями, що відстають. При цьому ці індивідуальні заняття додатково не оплачувалися і не регламентувалися [7, с. 118]

Обов'язковим елементом повсякдення вчителів СРСР було суспільне навантаження. Цю роботу призначали державні та партійні органи, міські та сільські адміністрації. Вчителі працювали агітаторами та членами комісій під час виборів.[7, с. 118] З «Вчительської газети» за березень 1950 р.: «Агітпункт виборчої ділянки по Фрунзівському сільському і Калінінському округам знаходиться в Панфілівському дитячому будинку. В агітколективі – 36 педагогів....З лекціями та доповідями виступають викладач математики Неверович, вихователі Мухтаренко, Братьєнєва і Кузьміна, вчителі початкових класів комсомолки Козлова і Грушева». [12, с. 1] Вчителі також брали участь в ліквідації неграмотності серед дорослого населення. Під час надання характеристики вчителям враховували не лише рівень їх викладання, а й відношення до суспільної роботи.

Сільські вчителі, крім суспільної роботи, літом та восени ще були зайняті роботою на колгоспних полях. [7, с.117] З «Учительської газети» за травень 1948 року: «Тисячі й тисячі сільських вчителів стали в ряди відданих борців за втілення грандіозної повоєнної програми підйому сільського господарства....Сільський вчитель має жити інтересами колгоспного села і кровними вузами бути пов'язаний з ним. Це його громадянський обов'язок». [14, с.1]

Якщо роботу та заслуги радянського вчителя підносили та ставили за приклад підростаючому поколінню, то у викладачів ВНЗ було протилежне становище. У повоєнні роки була проблема відсутності достатньої кількості висококваліфікованих викладачів, більшість з них не мала наукових ступенів та вчених звань. Аналогічно до вчителів, викладачів ВНЗ готували надаючи перевагу кількісному складу майбутніх освітян, а не якісному.

Війна внесла корективи у свідомість освітян, особливо тих, хто зміг побачити життя поза межами Радянського Союзу. Це дало поштовх до повернення викладачам власної думки, переоцінки подій та становища в країні. [13, с.194] Викладачі, що повернулися з фронту сподівалися на зміни та не боялися висказуватися критично.[6, с.315] Саме в них радянські партійні діячі бачили найбільшу загрозу, тому влада почала «перевиховувати» науково-педагогічну інтелігенцію, застосовуючи морально-психологічний терор. [13, 196]

У січні 1950 року було прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР про застосування смертної кари для «зрадників Батьківщини та шпигунів», а у 1952 році відбувся XIX з'їзд ВКП(б), де обговорювалися ідеї про посилення класової боротьби та посилення в цих умовах політичної настороженості. [6, с.316] За цих обставин влада почала особливо слідкувати за викладачами, оскільки саме педагоги вищої школи великою мірою впливали на мислення та світогляд підростаючого покоління. Протягом цього часу у більшості ВНЗ і технікумах проводилися партійні й комсомольські збори, а також засідання кафедр марксизму-ленінізму, політекономії та філософії щодо питання про посилення ідейно-партійної роботи. На зборах критикували викладачів, котрі, на їх думку, читали лекції на низькому ідейно-політичному рівні та проявляли аполітичність. Цих викладачів зазвичай звільняли. Офіційна причина – прохання «міцних та здорових колективів прибрати з навчальних закладів ворожих радянському устрою елементів»[5, с.213]

Так звані «виховні процеси над професурою» постійно афішувалися у засобах масової інформації та засіданнях з метою залякування інших

представників освітянської інтелігенції. [13, с.197] У вищій школі почалась кампанія проти «згубного впливу Заходу», відбувалося так зване виявлення «великої кількості лиць, що не вселяють політичної довіри». В ході цієї кампанії було звільнено багато вчених, серед них – освітяни з дореволюційним стажем та випускники європейських ВНЗ. Особливо уважно стежили за вищими навчальними закладами Москви та Ленінграду, котрі мали бути зразковими. Педагогічні інститути теж були під пильною увагою, оскільки майбутні вчителі повинні були виховуватися в дусі відданості партії. Головною метою викладача у повоєнні роки не стільки дати профілюючі знання студентам, а розкривати рушійну силу комуністичної партії. [13, с.204]

Одним із найважливіших завдань радянської системи було знищення відмінностей, індивідуальності людей. У науково-педагогічній сфері втілювали це в життя за допомогою колективізації науково-дослідницької діяльності – колективної відповідальності за результати роботи. Це допомагало партії слідкувати за викладачами і одразу ж виявляти «неблагонадійних». Бути талановитим означало бути егоїстом, людиною, що ставить свої пріоритети вище партійних. В досліджуваний період науково-педагогічна інтелігенція цінувалася не професіоналізм та освіченість, а за особисту відданість. Це призвело до інтелектуального ослаблення та морального виснаження викладачів ВНЗ. Викладачів обмежували в можливості критичного мислення, права вибору, судження, погляду. Практики міжнародного співробітництва та конференцій поза межами СРСР були суворо заборонені. Інтелігенція лишилася основи свого існування – можливості вільно мислити та обмінюватися думками. Для тих викладачів, що не були членами партії не могло бути й мови за кар'єрний ріст. З тими, хто не згоден з партією досить швидко розправлялися – знищували морально. Були випадки, коли цей страх серед педагогів призводив до фізичних і психологічних хвороб. [13, с.204] Відомі й випадки скоєння суїциду викладачами, котрих звинувачували в космополітизмі. [4, с.318]

Отже, важко переоцінити вплив компартійної ідеології на трудову повсякденність освітян повоєнних часів. Шкільних вчителів змушували викладати предмети з ідеологічно заангажованої точки зору, але водночас проявляти креативність та творчий підхід до уроків. Позаурочна діяльність та суспільні навантаження відбирали майже весь вільний час вчителів, для яких виховання молодого покоління в комуністичному дусі мало стати головною справою життя. Вчителі мали високий авторитет серед населення як провідники комуністичних ідей в маси. Протилежна ситуація була у викладачів ВНЗ. Радянська влада боялася науково-педагогічну інтелігенцію, тому спеціально ослаблювала її авторитет і шукала серед найосвіченіших викладачів «неблагонадійних», вдавалася до морального терору, аби викоринити серед них думки, альтернативні до політики партії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арцименя М. С. Деятельность партийных организаций Восточной Сибири по развитию народного образования в годы четвертой пятилетки (1946-1950 гг.) : автореф. дисс. на соис. науч. степ. канд. ист. наук [Електронний ресурс] // Арцименя М. С. – Иркутск, 1984. - Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/deyatelnost-partiynyh-organizatsiy-vostochnoy-sibiri-po-razvitiyu-narodnogo-obrazovaniya-v-gody-chetvertoy-pyatiletki-194>
2. Белова Н. Повседневная жизнь учителей [Електронний ресурс] / Н.А. Белова. – Москва: ИЭА РАН, 2015. . – Режим доступу: http://static.iea.ras.ru/books/Belova_Everyday_Life_of_teachers.pdf
3. Бойко М.Ф. Большевицкое Закарпатье в борьбе за коммунистическое строительство в области : дисс. канд. ист. наук / Бойко М.Ф. – Харьков, 1952
4. Будник Г. А. Научно-педагогическая интеллигенция как посредница воспроизводства коллективной памяти (на материале конца 1940-х –

- начала 1950-х годов) [Электронный ресурс] / Г.А. Будник // Кризисы переломных эпох в исторической памяти. 2012. С. 314-324. – Режим доступа: <http://roii.ru/crises/roii-crises-12.pdf>
5. Гурлади Н. С. КПСС в борьбе за коммунистическое воспитание молодежи западных областей УССР в годы первой послевоенной пятилетки : дисс. канд. ист. наук / Гурлади Н. С. – Киев, 1955.
 6. Кагальная М.В. Обеспечение педагогическими кадрами общеобразовательных школ УССР в первой половине 1950-х – первой половине 1960-х гг. [Электронный ресурс] / Кагальная М.В.//Вестник МГОУ. Серия «История и политические науки». – 2012. - № 5. – С. 74-79. – Режим доступа: <http://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/5092>
 7. Ковригина С. В. Повседневная жизнь сельских учителей Приангарья в послевоенные годы [Электронный ресурс] / С. В. Ковригина. // Проблемы социально-экономического развития Сибири. – 2016. – №3. – С. 115–119. Режим доступа: http://brstu.ru/static/unit/journal_2/docs/number-25/115-119.pdf
 8. Козлов В.А. Деятельность партийных организаций Урала по подготовке и воспитанию учительских кадров в 1946-1958 гг. (на материалах партийных организаций Пермской, Свердловской и Челябинской областей) : автореф. дисс. на соис. науч. степ. канд. ист. наук [Электронный ресурс] /Козлов М.С. – Свердловск, 1984 - Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/deyatelnost-partiynyh-organizatsiy-urala-po-podgotovke-i-vospitaniyu-uchitelskih-kadrov-v-1946-1958-gg-na-materialah-part>
 9. Медынский Е. Н. Народное образование в СССР [Электронный ресурс]/ Е. Н. Медынский. – Москва: Академия педагогических наук РСФСР, 1952. – Режим доступа: <https://sheba.spb.ru/shkola/narodnoe-obrazovanie-1952.htm>
 10. Музей історії фастівської середньої загальноосвітньої школи №9 (МІФСЗШ№9), ф.4, спр. 0444

11. МІФСЗШ №9 ф.4, спр. 0416
12. На агитпункте в Панфиловке [Електронний ресурс] // Учительская газета. – 1950 - №18. – 1 с. – Режим доступу:
<http://oldgazette.ru/uchitel/04031950/index1.html>
13. Прохоренко О. Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. [Електронний ресурс] / О. Прохоренко // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / відп. ред. В. М. Даниленко ; НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. Кн. 2. – 2010. – С. 177–208 – Режим доступу:
http://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Povoienna_Ukraina_narysy_sotsialnoi_istorii_druha_polovyna_1940-kh_seredyna_1950-kh_rr_ch_12.pdf
14. Сельский учитель [Електронний ресурс] // Учительская газета. – 1948 - № 21. – 1 с. Режим доступу:
<http://oldgazette.ru/uchitel/04031950/index1.html>